

Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra életműve

Életművet bemutatni, értékelni sokféleképpen lehet. A tudomány- és művészettörténészek egy részének állásfoglalása szerint a létrehozott művek, a tudományos kutatás és a művészi alkotómunka produktumai az életmű értékmérői, az utókor ezeknek a megismerése révén alakítja ki ítéletét és ennek birtokában vállalkozik az értékelésre.

Magam azonban az életmű-bemutatásban azoknak a felfogását követem, akik a tudós vagy művész életútjának elemzését is bevonják vizsgálódási körükbe, és az egyéni biográfia fényében próbálják megérteni az alkotások születését. A művek mellett a személyes állásfoglalások, bizonyos szakmai ügyekért történő következetes küzdelmek, az elkötelezett szakma- és hivatásszeretet, az etikai tartás, a személyes példa is hozzátartoznak az életműhöz. Ezek lenyomatai gyakran nem lelhetők fel az írott tanulmányokban, de a kortársak emlékezetében egybekapcsolódnak. Személyiség és alkotás Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra életművében elválaszthatatlan egységet képeznek. Nemcsak a gyógypedagógiai pszichológia kiemelkedő tudósát kívánjuk megidézni, hanem a fogyatékos emberek ügyéért konokul és kitartóan küzdő közéleti személyiséget, az emberek problémáinak mély megértéséből fakadó, minden körülmények között a segítségre önfeláldozóan vállalkozó cselekvő embert, aki női, asszonyi sorsát is ezeknek a szándékoknak a szolgálatába állította.

József Attila múzsája, Illyés Gyula felesége, írói, költői kibontakozásának ihletője, a válságos lelki krízisekben támasza, méltatlan támadások és üldöztetések idején féltő, bátor társa, sikereinek tanúja és részese, halála után hagyatékának gondozója azonban nemcsak ennek a szerepnek élt, pedig önmagában ez is óriási, egész életet kitöltő női szerep lehetett volna. Egy másik, egész embert követelő hivatást választott: gyógypedagógus lett.

A négygyermekes, művelt, értelmiségi családból származó, embereket, világot megismerni és tanulni vágyó Flóra, aki a kortárs megemlékezések szerint feltűnően szép volt, szülei tanácsára indult el a bölcsész szakon. A Pázmány Péter Tudományegyetemen nyelveket, filozófiát, pszichológiát hallgatott. Közben Párizsban a század húszas éveinek művészi és szellemtudományi forgatagában élte az egyetemi diákok mozgalmas, sporttal, barátságokkal gazdag életét.

Filozófiai alapérdeklődése a 30-as évek elején, az *Athenaeum* folyóiratban írott könyvrecenzióiban tükröződik. Széleskörű műveltség, önálló kritikai gondolkodás jellemzi ezeket az írásokat, melyek a vallásfilozófiától Albert Schweitzer munkásságának méltatásán át, a kortárs gondolkodók erkölcséről vallott nézeteit bevonva az ember és a filozófia kapcsolatának kérdésköréig terjedtek, külön figyelmet szentelve az esztétikai, művészi elemzéseknek. Nem véletlen, hogy a későbbiekben – mint azt hallottuk tőle – a gyógypedagógiai szakmát is a művészetekhez hasonlította.

Doktori értekezését Jean-Marie Guyau francia költő-esztétikusról írta. Talán a fiatal Kozmutza Flórában ugyanazok a gondolatok, világlátási módok bontakoztak,

amelyeket Guyauban is felfedezett: a mindenséggel való szolidaritás gondolata, a művészetek szociális karakterének felismerése, az utilitarista morállal való filozófiai szembenállás, „a dekadensek, betegek, gyöngék, elesettek és szenvedők felemelésére készítő szeretet elve”.

„...cet être souffre, donc je l'aime.” (...ez az ember szenved, tehát szeretem.) – idézi Guyaut a disszertációban. Valószínűleg át is érzi ezt a gondolatot, hisz életének később vezérlő motívuma lett.

Hivatásában a gyengék védelme, egyéni életében viszont a tehetség, a művészi nagyság vonzotta.

1932-ben szerez az egyetemen tanári oklevelet magyar-francia-német szakon. Párhuzamosan végzi a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolát, ahol 1934-ben kap gyógypedagógiai tanári oklevelet. Már hallgató korától, majd díjtalan gyakornokként dolgozik Szondi Lipót mellett a Kórtani és Gyógytani Laboratóriumban, tanít a siketek iskolájában és az értelmi fogyatékos gyermekek nevelőintézetében. Szondi mellett részt vett az ösztöndiagnosztikai teszthez szükséges vizsgálatok végzésében, családfakutatásban, ikervizsgálatokban.

Állandó munkahelye 1980-ban történt nyugdíjba vonulásáig – a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola volt, ahol 1946-tól az akkori Lélektani Laboratórium, majd jogutód intézményeinek vezetője lett. 1972–80-ig a Főiskola főigazgatója.

Az életrajz száraz adatai után próbáljuk röviden felidézni a nagy időt átfogó életmű fő pilléreit. Ez az életmű tisztaívű, értelmes egész, melyet az ember tisztelete és szeretete, az elesettek emberi méltóságának elismerése, az a meggyőződés fogott keretbe, hogy kellő gyógypedagógiai segítséggel minden sérült ember alkalmas a harmonikus életre.

Az első nagy tudományos kutatómunka gyakorlati terepe 1938-tól 5 éven át a Viharsarokban lévő Doboz község volt, ahol a parasztság legszegényebb rétege nyomorban élő gyermekei körében végzett vizsgálatot annak megválaszolására, hogy a jó táplálkozás – melyet időközben a Zöldkereszt biztosított – miképpen befolyásolja értelmi-érzelmi fejlődésüket. Az öröklésvűiek és a környezetelvűek máig nem véglegesen lezárt vitájához igen fontos környezetelvű érveket ismerhettünk meg az Illyés Gyulával 1940-ben közösen publikált *Lélek és kenyér* c. könyvben.

Megállapításainak máig szóló üzenete van a hátrányos helyzetű gyermekek állapotának értelmezését illetően és a gyógypedagógiai megsegítés fő kérdéseiben. A gyermekektől életük történetének leírását kérték, ezek tanulmányozásából a mai narratív pszichológia is találna meríteni valót. „A gyermekek éppúgy a kimagasló eseményekre emlékeznek, akár a felnőttek. A döntő, hogy ki mit tart annak.” Több mint 150 vallomásban „a kis életek nagy eseményeiként csak baj és baj pörög, néha ugyan tágul a világ kis örömei és a lélek birodalma felé, élmény már az álom is, akár a költők vallomásaiban; teljesen összeolvad a valósággal”. Rajz-, mese-, álom-, intelligenciavizsgálatok, majd ezek számszerű eredményeinek sokoldalú elemzése után vonja le következtetését: „A szellem anyaga, az értelem minősége ezeknél a falusi gyermekeknél tehát jó. Hogy a vizsgálatoknak mégsem tudtak mindig megfelelni, arra csak úgy tódul az indoklás; ...Legfőbb ok pedig természetesen elhanyagoltságuk és támasztalanságuk, szellemi téren éppúgy, mint testiekben.”¹

¹ Illyés Gyula: *Lélek és kenyér*. 237.

1939-ben köt Kozmutza Flóra házasságot Illyés Gyulával. Jön a háború, megszületik kislányuk, Ika, rejtőzködni kell, bújni és bújtatni.

1945–46-ban a sérült Alkotás utcai főiskolai épület helyreállításában vesz részt. Kidolgozza a főiskola új *Szervezeti és működési szabályzatát*, mely hosszú évekig korszerű működési keretet biztosít.

Filozófiai munkálkodása ebben az időszakban háttérbe szorul. Ennek az 50-es évek szellemtudományi, pszichológiai áramlatokkal szembeni ellenséges politikai felfogása csupán az egyik ok. A másik pedig az, hogy Kozmutza Flóra – mint gyógypedagógus – felismeri a kor igényei közül a felnőtt értelmi fogyatékos emberek foglalkoztatásának fontosságát, és látja ilyen intézmények hiányát, érdeklődése tehát átalakul. Hogyan kellene hozzáfogni – tette fel a kérdést – az új típusú intézmény kialakításához, és megtalálta a választ. Akkoriban, az 50-es évek elején az állami gazdaságok szívesen vettek fel munkaerőt. Elindult hát a szervezés folyamata. Megfelelő épületet, gazdaságot kellett keresni, ahol 100–200 személy foglalkoztatását meg lehetne oldani. Hegedűs András volt az állami gazdaságok minisztere. Titkárnöje, Lonti Györgyné szívébe fogadta a problémát, Gordosné Szabó Annával bejárták a fél országot ennek érdekében. Polgárdi-Tekerespusztán sikerült az állami gazdasággal szerződést kötni. Ez a szerződés nagyon átgondolt okirat volt, az odakerülő fogyatékos fiatalok érdekeit minden szempontból figyelembe vette. Végzős főiskolai hallgatók Krausz Éva vezetésével vállalták az induló gyógypedagógiai munkát.

Azóta sokféle formában teljesedett ki – át is alakult – a felnőtt fogyatékos személyek foglalkoztatása. Polgárdi-Tekerespusztán azonban azóta is működik egy jól szervezett rehabilitációs intézet, amelynek létrehozása Illyés Gyuláné nevéhez fűződik.

Másik fontos pillér az életműben a gyógypedagógiai óvodák megszervezése, tágítva az ellátottak életkori övezetét. 1951-ben, a főiskola Csalogány utcai épületében nyílt meg az értelmileg sérült kisgyermek óvodája, és lett a lassan kibontakozó, mára önálló területté terebélyesedett korai fejlesztés elindítója, mely még az óvodáskornál is fiatalabb gyermekekre irányul. Többen emlékszünk: hányan mosolyogtak az „iskola-centrikus” szemlélet hívei közül, ha Illyés Gyuláné azt hangzottatta, hogy a fogyatékos embereknek a születéstől a halálig szükségük van gyógypedagógiai segítségre.

Csak aki akkor élt és ismerte a bürokratikus, nehézkes ügyintézkedést, a félelmet minden innovációtól, az tudja átlátni azt a mára nehezen érthető helyzetet, hogy Rákosi Mátyás unokaöccsének kellett dadogónak lennie ahhoz, hogy engedélyt kapjon a főiskola egy logopédiai óvodai csoport indítására.

Sokat változtak azóta az intézményi keretek, a tartalmi munka feltételei, fontos azonban gondolni a hősi korszak első úttörőire.

Az életműben talán legjelentősebb alkotásnak az 1968-ban megjelent *Gyógypedagógiai pszichológia* című könyv tekinthető. A külföldi összevetésben is kiemelkedőnek ítélt munka rendszerbe foglalta a fogyatékos személyekre irányuló kutatásokat és ismereteket.

Az eltelt közel 40 év alatt a gyógypedagógiai pszichológia szemléletmódja, tudományos kapcsolatai, módszerei jelentős fejlődésen és átalakuláson mentek keresztül. Megérett az idő arra, hogy újra megszülessék egy korszerű gyógypedagógiai pszichológiai kézikönyv, mely a gyógypedagógiai tanárképzésen kívül a pszichológusképzésben is felhasználható lehet.

A tudomány művelése mellett – mint láttuk – valami újnak a létrehozása, megszervezése is Illyés Gyuláné erősségei közé tartozott. Sokszor gondolták munkatársai, felettesei, hogy lehetetlenre akar vállalkozni. Nincs mód még felsorolásszerűen sem bemutatni most azt, hogy az 1967-ben elkészített első felterjesztéstől hány tárgyalás, visszautasítás, újrakezdés, új tervezés kellett ahhoz, hogy 1975-ben le lehessen tenni a főiskola Damjanich utcai új beruházásának alapkövét. 1981-ben pedig megnyitotta kapuit az új épületben a főiskola kollégiuma, a gyakorló iskola, a gyógypedagógiai óvodák, gyakorló logopédiai intézet és a Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet vizsgáló és tanácsadó részlege, melynek létrehozása a kiinduló magja volt az egész új beruházásnak.

Illyés Gyuláné az építkezés minden mozzanatában részt vett, szinte egy művezető gondosságával volt jelen, érdeklődött, intézkedett minden „bejáráson”.

Fájó szívvel nem akarjuk tudomásul venni, hogy az elmélet és gyakorlat egységét figyelembe vevő, a gyógypedagógiai tanárképzést szolgáló intézmények hogyan esnek áldozatul leépítéseknek, átszervezéseknek, pénztelenségnek. Lesz talán majd egyszer újra egy Illyés Gyuláné, aki megtalálja a mai korba is illeszkedő, de az eredeti gondolatnak is megfelelő megoldást.

Jelentős mozzanat munkásságában a súlyosan és halmozottan sérült gyermekek gyógypedagógiai iskoláztatásáért folytatott – sok értetlenséggel megküzdő, az ügyet bátran vállaló – szervezőtevékenysége. Egy nem beszélő, négy végtagbénult gyermek édesanyjának – Csávás Dezsőnének – tevékenységét segítve jött létre a főiskola kísérleti iskolájaként az a Ráby Mátyás utcai intézmény, amely mára – jelentős fejlesztések után – a halmozottan sérült mozgáskorlátozott gyermekek példaértékű iskolája lett.

Idézzük fel röviden az életmű utolsó pillérét, a főigazgatói tevékenységet. Szakmai-alkalmazotti ideológiai viták által megosztott nehéz időben vállalta a vezetést. Ebben a szerepben látszódtak meg leginkább személyiségének értékei. Békét, egyetértést akart létrehozni, de nem a csendes hallgatás békéjét, hanem a nézetek megértésén, megbeszélésén alapuló békét. Türelmes volt, mindenkit meghallgatott, sokat, emberfelettien sokat dolgozott. Nagy ügyekre koncentrált, tudott fontos feladatokat is átruházni, ezzel segítette közvetlen munkatársait abban, hogy felnőjenek felelős vezetői feladatokhoz. Főigazgatósága alatt készül el a pszichopedagógiai és a szomatopedagógiai képzések koncepciója, és indul el a képzés.

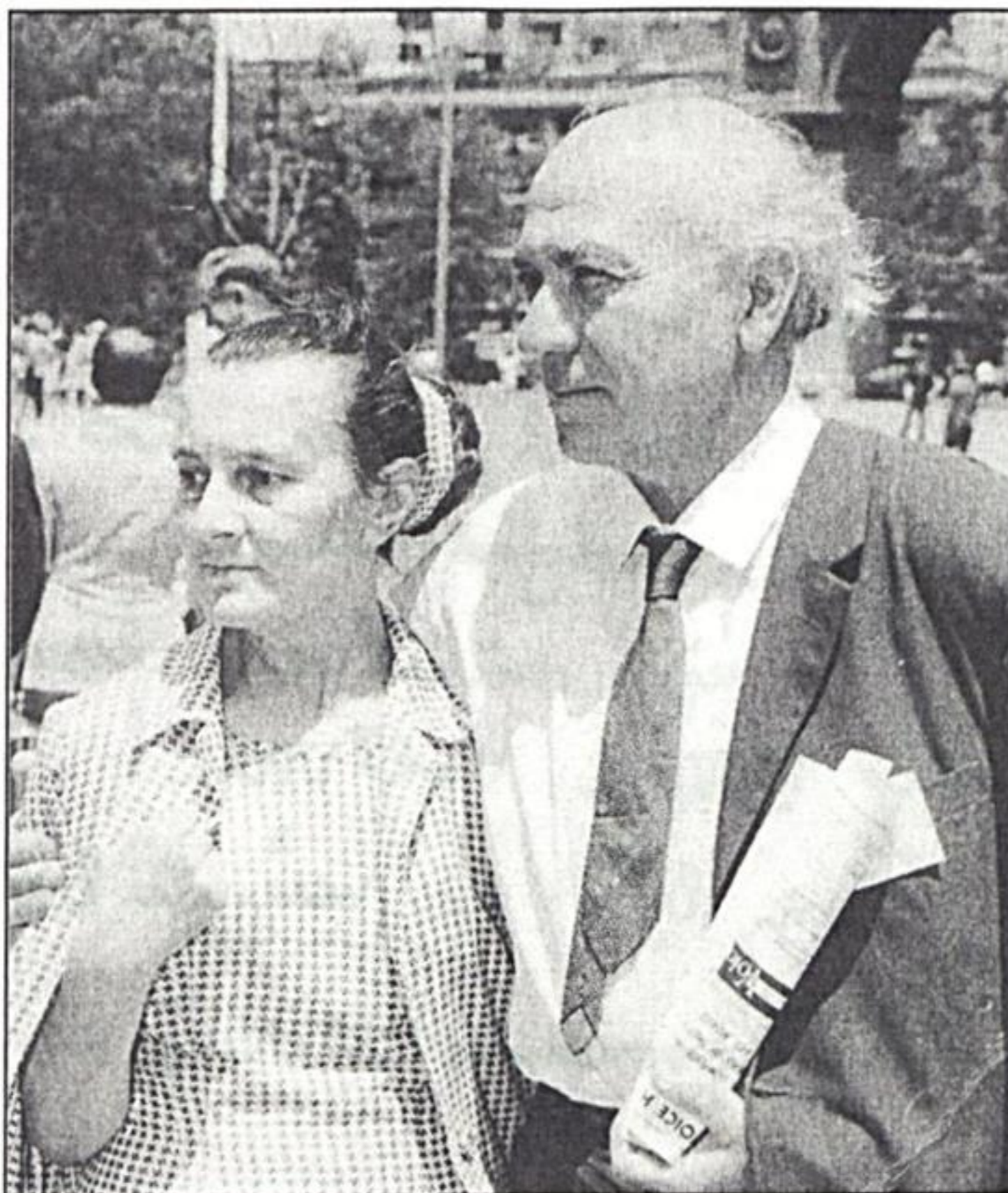
1979-ben határozza el, hogy nyugdíjba vonul. Gordosné dr. Szabó Anna lesz az utóda, aki nagyon plasztikusan írja le *A magyar gyógypedagógus-képzés története* című, 2000-ben megjelent könyvében ezt a küzdelmekkel terhes, nehéz időszakát Illyés Gyulánénak. „Lehetőleg elkerül/elhárít minden személyes konfliktust, a megélt kudarcokat, kisebb-nagyobb kellemetlenségeket lenyeli, a legritkább esetben tárja elő csalódottságát, felháborodását, csak férje rögzíti azokat naplójában. ...Hosszan tárgyal a fontosnak tartott ügyekben, és szelíden, de makacsul mindaddig érvel, amíg csak reményt lát. A legnagyobb veszteség, amelyről szintén nagyon ritkán és csak a legszűkebb munkatársi körben szól, az az, hogy ...még mindig nincs elég belső összefogás és egyetértés a főiskolán, hogy az egyetemi jogállás megszerzéséért is el lehessen indulni.”² Bizonyára örülne, ha tudná, hogy mára elindult az egyetemi szintű gyógypedagógus-képzés.

² Gordosné Szabó Anna: *A magyar gyógypedagógus-képzés története*. ELTE BGGYFK, Bp. p. 206.

28 évig dolgoztam Illyés Gyuláné mellett szoros munkatársi kapcsolatban. E hosszú időszakban rengeteget tanultam, és sok emberséget, megértést, nagyvonalú, nemes bánásmódot kaptam tőle. Azt hihetnénk, hogy igazán mélyen megismerhettem őt. Tetteiben, döntéseiben, munkájában igen, de igazi személyes közelségbe akkor nem kerültünk, hiszen mindig a munka állt az előtérben. Csak a nyugdíjba vonulása utáni években nyílt lehetőségünk hosszasan beszélgetni életéről, fiatalságáról, barátairól, kapcsolatairól, az őt ért támadásokról, vádakról. Visszatekintő történeteiben a felelősséggel élő, másokat szolgálni akaró, mégis független, a XX. század nehézségei ellenére tisztán élő, nemes gondolkozású emberhez kerülhettem így közelebb. Hálás vagyok érte.

*„Mert régtől fogva hősi, szép
e küzdelemben
az lett lehető, ami lehetetlen?”*

(Illyés Gyula: *Lőtt lábú madár*)

Illyés Gyulával az USA-ban